

Zbigniew J. Wójcik

Towarzystwo Naukowe Warszawskie

ORCID: 0000-0001-6653-728X

Rysunki przyrodników zesłańców z powstania styczniowego na Syberii

1. Wśród osiedleńców w Irkucku po 1868 roku

W wielu dziedzinach szeroko rozumianego przyrodoznawstwa rysunek był, jest i będzie jedną z form czytelnego przekazu istotnych elementów taksonomii gatunków oraz danych związanych z naturalnym środowiskiem (np. morfologii w geografii fizycznej). Powszechnie dostępna w drugiej połowie XIX wieku fotografia (później nawet mikroskopowa) nie dokumentowała wszystkich elementów anatomii osobniczej niezbędnych do określenia zróżnicowania nawet w obrębie jednego gatunku. Z tego względu na wielu kierunkach nauczanie rysunku, czy szerzej elementów plastyki, stanowi ważny etap procesu dydaktycznego. Najlepsze szkoły średnie XIX stulecia miały w programach nauczania podstawy plastyki, muzyki itp. Wielu zesłańców politycznych na głębokiej prowincji imperium Romanowów, mimo obowiązujących zakazów, utrzymywało się z udzielanych lekcji sztuki. Tego typu pracę można było znaleźć zwłaszcza w większych miastach Syberii, m.in. w Irkucku, gdzie po amnestii 1868 roku osiedlono większą grupę zesłańców z wyższym wykształceniem.

Wśród zesłańców – uczestników powstania 1863 roku – przyrodnicy (i w ogóle ludzie, którzy wcześniej w pracy zawodowo posługiwali się rysunkiem i innymi formami przekazu plastycznego)

stanowili znikomy odsetek. Więcej danych zachowało się o środowisku irkuckim skupionym wokół ówczesnej stolicy Syberii Wschodniej. Od 1851 roku funkcjonował tam Oddział Wschodniosyberyjski Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (CRTG) z muzeum i biblioteką. Była to organizacja społeczna miejscowych elit kulturalnych, finansowana przez centralę w Petersburgu. Miała przede wszystkim rozpoznawać walory przyrodnicze środowiska oraz ułatwiać prowadzenie badań uczonym z ośrodków naukowych europejskiej części Rosji. Instytucja ta rozwijała się wraz z napływem zesłańców postyczniowych, zwłaszcza po przyjeździe w 1864 roku Benedykta Dybowskiego (1833–1930), doktora medycyny i chirurgii Uniwersytetu Berlińskiego, uczonego, którego dyplom nostryfikowano w Dorpacie, profesora adiunkta zoologii warszawskiej Szkoły Głównej [zob. il. 1].

Il. 1 Benedykt Dybowski, ok. 1863

Źródło: Polona¹.

Od 1869 roku na pracę w pomieszczeniach muzeum zezwolono Aleksandrowi Czekanowskiemu (1833–1876), który ukończył studia medyczne w Kijowie i geologiczne w Dorpacie, a od 1871 roku Janowi Czerskiemu (1845–1892), samoukowi, wówczas

1 Biblioteka Narodowa, sygn. F.6709.

pasjonatowi geologii i paleontologii. Tylko ostatni z nich otrzymywał niewielkie honorarium za prace biurowe wykonywane w oddziale CRTG. Niektóre projekty badawcze Czekanowskiego i Czerskiego finansowano ze środków centralnych Towarzystwa. Wszystkim wypłacano wynagrodzenie za druk artykułów w miejscowych „Izwestiach” oddziału. Dybowskiemu i jego współpracownikom umożliwiano również bezpłatne przesyłanie okazów przyrodniczych do instytucji rosyjskich na terenie imperium. Głównym adresatem przesyłek Dybowskiego był Gabinet Zoologiczny Uniwersytetu Warszawskiego (wcześniej Szkoły Głównej). Czekanowski i Czerski zaopatrywali natomiast placówki stolic Rosji (Moskwa, Petersburg), zwłaszcza Rosyjskiej Akademii Nauk.

Staraniem Dybowskiego w 1869 roku w Kułtuku, położonym na południowo-zachodnim brzegu Bajkału, powstała limnologiczna stacja badawcza. W jej działalność zaangażowani byli m.in. Wiktor Godlewski (1831–1900), ornitolog amator, myśliwy i konstruktor przyrządów pomiarowych, oraz meteorolog Władysław Księżopolski (zm. po 1879). Częstymi gośćmi stacji byli ponadto Stanisław Wroński (ok. 1840–1898), artysta malarz po studiach w Warszawie, oraz Feliks Zienkowicz (1842–1910), przyrodnik i rysownik, absolwent Uniwersytetu Petersburskiego oraz studiów medycznych w Paryżu. W Kułtuku gościli także inni zesłańcy, choćby Józef Kalinowski (1835–1907), były wojskowy inżynier budownictwa (późniejszy św. Rafał). Wymienieni publikowali opracowania w periodykach ukazujących się zarówno w obrębie Imperium Rosyjskiego, jak i na Zachodzie. Na wspomniany temat istnieje obszerna literatura przedmiotu [Wójcik 1982; 1987; Brzęk 1994; Jędrzychowska 2000; Śliwowska 2000].

2. Rysownicy w zespole badawczym Dybowskiego

Benedykt Dybowski dotarł do Irkucka jesienią 1864 roku, pozbawiony praw stanu oraz prawa posługiwania się dyplomem ukończenia studiów. Dwunastoletnią karę katorgi rozpoczął w Zabajkału (Siwakowa, Darasun), skąd w 1869 roku został przeniesiony do Irkucka. Jeszcze podczas pobytu w Zabajkału zdołał zgromadzić kolekcję okazów fauny (zwłaszcza ptaków). Za pośrednictwem

Irkuckiego Oddziału CRTG przesłał ją do Warszawy (częściowo także do Dorpatu i Petersburga) oraz zachodnioeuropejskich ośrodków naukowych (m.in. do Berlina). Po osiedleniu się w Irkucku, nie rezygnując z prac kolekcjonerskich, za główny cel badawczy postawił sobie poznanie fauny Bajkału, w tym pospolitych kielży. Badania prowadzono zimą z przerębli. Równocześnie ustalano szczegóły reliefu misy południowej części jeziornej (aż do źródeł Angary). Już w pierwszym roku badań stwierdzono bogactwo życia organicznego Bajkału oraz żyworodność ryby głębokowodnej zwanej gołomianką. Określono także podstawowe parametry fizyczne akwenu. Wyniki tych prac Dybowski i Godlewski udokumentowali w publikacji *Etiudy w jugozapadnoj okolicznosti Bajkała. I. Fiziko-geograficzeskije zamietki*, wyróżnionej małym złotym medalem CRTG. Rysunki przedstawiające poprzeczne profile sondażowe wykonali Kalinowski i Godlewski. Warto zaznaczyć, że samą gołomiankę znano od dawna. Jej wizerunek zamieszczony w publikacjach Dybowskiego to dzieło Wrońskiego [zob. il. 2].

Il. 2 Stanisław Wroński, ok. 1875

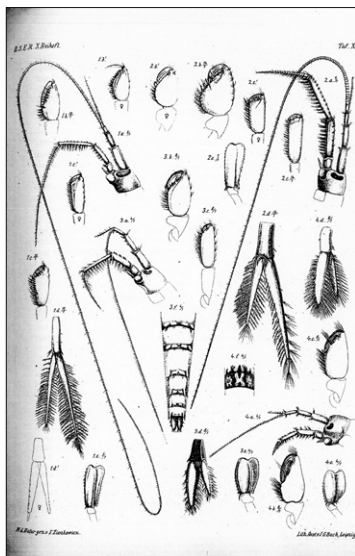
Źródło: Muzeum Warszawy,
sygn. AF 18599.

Największym osiągnięciem rysowniczym często goszczącego w Kultuku Zienkowicza [zob. il. 3] były ilustracje anatomiczne kielży bajkalskich zamieszczone w rozprawie Benedykta Dybowskiego z 1874 roku pt. *Beiträge zur näheren Kenntnis der im dem Baikal-See vorkommenden niederen Krebse aus der Gruppe*

Il. 3 Feliks Zienkiewicz

Źródło: Lasocki 1934: nlb.

Il. 4 Ilustracje anatomiczne
kielży bajkalskich

Źródło: Internet Archive [Dybowski 1874].

der Gammariden. Przywołajmy jedną z plansz [zob. il. 4], dobrze oddającą sprawność rysunkową jej autora. Warunki pracy, również przy wykorzystaniu mikroskopu, były niezwykle prymitywne, ale należy pamiętać, że mówimy o badaniach prowadzonych na syberyjskiej wsi. Zienkiewicz pisał o tym w liście do Pauliny Pusłowskiej, wysłanym z Kułtuku w marcu 1870 roku:

Wyrysowałem już czterdzieści kilka gatunków. Dybowski zdąży też ze mną z wygotowaniem opisów, wymierzaniem ich etc., lecz mimo to do końca jeszcze daleko. Mam tu zabawić do końca bieżącego miesiąca, bo w kwietniu już przelot ptactwa oderwie uwagę mego profesora od prac gabinetowych, a i mnie też pora wracać do Irkucka, do przerwanych belferskich zajęć. Śpieszymy tedy gwałtownie z robotą i na tyle tylko folguję sobie, ile mi to nakazuje obawa o oczy, zwłaszcza że tylko lewym przy mikroskopie lub lupie posługiwać się mogę [...]. [Jędrzychowska 2005: 338]

Kwietniowy okres przelotu ptaków angażował cały zespół w pozyskiwanie okazów fauny. W pracach tych uczestniczył zazwyczaj również Wroński, który dokumentował rysunkiem – a czasem także innymi technikami – wszystkie osobliwości ułowionej ornitofauny. Niektóre ze swoich prac, powstałych także podczas wypadów kolekcjonerskich w góry Chamar-Daban, prezentował na wystawach w Irkucku. Rysunki opublikowane w pracach Dybowskiego zasługują na osobne opracowanie specjalistyczne. Część wykonanych wówczas obrazów (olejnych) znajduje się dziś w Irkuckim Obwodowym Muzeum Sztuki im. Sukaczewa².

3. Rysunki geologów

Dybowskemu podobno brakowało cierpliwości do żmudnego wykonywania rysunków obiektów przyrodniczych. Raczej wskazywał rysującym najważniejsze elementy budowy poszczególnych osobników, istotne z punktu widzenia taksonomii. Geologowie i archeologowie (obok Czerskiego geologią i archeologią zajmował się także Mikołaj Witkowski) takich problemów nie mieli. Czekański [zob. il. 5] tworzył głównie profile geologiczne i mapy, czasem również szkice tras badawczych, które następnie zamieszczał w swoich publikacjach.

Il. 5 Aleksander
Czekanowski, 1863

Źródło: RCIN [Dykowski 1900: 117].

² Autor prezentowanego artykułu oglądał je w tej galerii, a niektóre rysunki w zbiorach tamtejszego Muzeum Krajoznawczego.

Duży zespół jego rysunków terenowych zachował się w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu. Materiały te ocalały po przedwczesnej śmierci badacza³. Kopie niektórych z nich opublikowano w książce z 1962 roku *Sbornik neopublikovannykh materialov A.L. Čekanovskogo. Stat'i o ego naučnoj rabote* pod redakcją Siergieja Władimirowicza Obruczewa [zob. Чекановский 1962]. Były to wyłącznie rysunki dokumentacyjne, świadczące o dużej wprawie autora w oddawaniu obserwowanych w terenie obiektów. Wszystko wskazuje na to, że geolog nie korzystał z pomocy plastyków, choć podczas prac kameralnych utrzymywał częste kontakty z Wrońskim, Zienkowiczem i innymi. Dwaj inni geolodzy związani z Muzeum Oddziału Irkuckiego CRTG – Jan Czerski i Mikołaj Witkowski (zm. 1892) – podobnie jak Czekanowski wykonywali w trakcie prac terenowych rysunki dokumentacyjne tras przejazdu, ciekawszych obiektów przyrodniczych (zwłaszcza w górach) oraz mapy geologiczne.

Ostatecznie obaj osiągnęli dużą biegłość rysunkową i warsztatową. Czerski bywał w Kultuku, gdzie mógł korzystać z fachowych wskazówek Wrońskiego.

Jan Czerski [zob. il. 6] kształcił się w Instytucie Szlacheckim w Wilnie, którego jednak nie ukończył. Schwytany na Witebszczyźnie w 1863 roku trafił do batalionu fortecznego w Omsku i tam odbył w całości sześcioletnią karę. Pozostawał pod opieką bardziej doświadczonych zesłańców (Mieczysława Marczewskiego, Grigorija Potanina), którzy otaczali troską młodszych współtowarzyszy. Samodzielnie zdobył rozległą wiedzę przyrodniczą, początkowo z zakresu antropologii i geologii. Na przełomie lat 1870 i 1871 pozwolono mu przenieść się do Irkucka, gdzie opiekę nad nim przejęli Czekanowski i Dybowski, podziwiający jego nieprzeciętną wiedzę paleontologiczną. Dzięki ich staraniom uzyskał możliwość korzystania ze zbiorów i biblioteki muzeum miejscowego oddziału CRTG, a po pewnym czasie także skromne wynagrodzenie za prowadzenie biura tej placówki. Początkowo Czerski dał się poznać jako archeolog. We wspomnieniu o nim Dybowski napisał m.in.:

3 Okoliczności rzekomo samobójczej śmierci Czekanowskiego opisałem w książce *Aleksander Czekanowski. Szkice o ludziach, nauce i przygodzie na Syberii* [Wójcik 1982: 189–191].

Pewnego razu, gdy znaleziono w pobliżu Irkucka wyroby ozdobnicze, z kości mamuta sporządzone, pochodzące z czasów paleolitycznych, i obok nich odszukano parę małych nożów z kamienia łupanego, to nie chciano dać wiary, że ażeby owe ozdoby miały być wykonane przy pomocy narzędzi tak pierwotnych. Otóż Czerski podjął się wyrobić nożami rzeczonymi bransolety z kła mamuta, na wzór tych, które były znalezione w pokładach około Irkucka. Pracę dokonał sumiennie, dając świadectwo cierpliwości, która nie była mniejsza od wytrwałości, jaką posiadali mieszkańcy przedhistorycznej Syberii Wschodniej [...]. [Dybowski 1900: 27]

Swoje ustalenia dotyczące stanowiska archeologicznego pod Irkuckiem Czerski przedstawił w artykule z 1872 roku opublikowanym w miejscowych „Izwestiach” CRTG pt. *Nieskolko słow o wyrytych w Irkutskie izdieliach kamiennego wieku*. Badania te są nadal przypominane; więcej uwagi poświęciła im Olga Goriunowa, która udokumentowała jeden ze swoich artykułów odwołaniami do siedmiu prac Czerskiego z lat 1872–1893 (dwie ostatnie ukazały się pośmiertnie). Wydana w Polsce publikacja tej autorki zawiera kilka rysunków Czerskiego, m.in. zamieszczony poniżej szkic zespołu kultowego na górze Sachjurte [zob. il. 7] [Goriunowa 1992: 145]. Warto odnotować, że Goriunowa nie uwzględniła opracowań stanowisk badanych przez Czerskiego i Witkowskiego w latach 80. XIX wieku. Dorobek archeologiczny Witkowskiego z guberni irkuckiej szerzej zaprezentowała Maria Magdalena Blombergowa w swojej monografii z 1993 roku poświęconej polskim archeologom w Rosji; w książce zamieściła nawet ilustracje odnalezionych artefaktów [Blombergowa 1993: 97]. Cytowane przez badaczkę prace Witkowski drukował już wtedy, gdy Czerski przebywał poza Irkuckiem.

Stosunkowo precyzyjna dokumentacja graficzna badań Czerskiego została w dużej mierze ogłoszona w jego pracach (zwłaszcza wcześniejsze mapy oraz rysunki materiału kostnego ssaków czwartorzędowych). Rękopisy przechowywane są obecnie w archiwach Petersburga, Moskwy oraz Irkucka. Część z nich zaprezentował Obruczew w wydanej pod jego redakcją książce z 1956 roku *Neopublikovannye stat'i, pis'ma i dnevniki. Stat'i o I.D. Čerskom*

Il. 6 Jan Czerski, 1877

Źródło: RCiN [Dybowski 1900: 25].

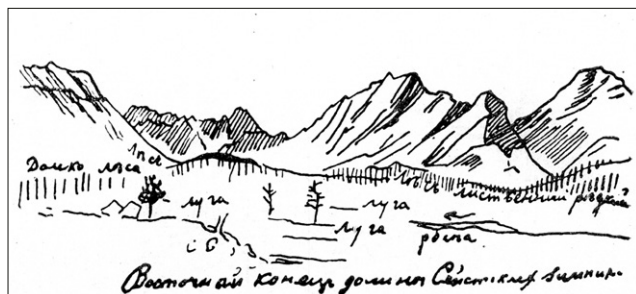
Il. 7 J. Czerski, szkic zespołu kultowego na górze Sachjurte

Źródło: Goriunowa 1992: 145.

i A.I. Čerskom [zob. Черский 1956]. Dwa z zamieszczonych tam rysunków z doliny Ospy [zob. il. 8] oddają nie tylko sprawność kreślarską badacza terenowego, ale także typ rzeźby terenu. Szerzej zagadnienie to Czerski omawiał w swoich artykułach poświęconych rozważaniom o charakterze zlodowacenia tej części Syberii w czwartorzędzie (jeszcze przed podjęciem badań stanowiska archeologicznego pod Irkuckiem).

Ze wspomnień Dybowskiego oraz źródeł archiwalnych wynika, że po 1875 roku Czerski zajmował się przede wszystkim geologią terenową, a zgromadzony materiał kostny czwartorzędowych ssaków wymarłych opracowywał kameralnie w Muzeum Oddziału CRTG. Stronił od życia towarzyskiego, utrzymując jednak kontakty z Czekanowskim i Dybowskim, choć nie prowadzili wspólnych badań. Jako człowiek wybitnie utalentowany (również muzycznie) potrafił samodzielnie realizować podejmowane tematy badawcze, także na stromych wybrzeżach Bajkału, dokumentując wyniki swoich prac m.in. za pomocą mapy. W jego kalendarium można odnaleźć liczne wyróżnienia, takie jak mały srebrny medal CRTG czy dyplom zagraniczny [Wójcik 1987: 338–344]. Nie zawsze jednak cieszył się akceptacją przewodniczących oddziału, zwłaszcza znanego dziennikarza i pisarza Michaiła Zagoskina. Po konflikcie z 1875 roku (który wybuchł z błahych przyczyn) Czerskiemu zakazano wstępu do muzeum oraz utrudniano mu pozyskiwanie środków na wyprawy badawcze. Wybitny przyrodnik został wówczas sprzedawcą w sklepie. Traf chciał, że zaczął portretować kupujących, by niebawem stać się uznanym autorem ołówkowych szkiców. Tak przynajmniej twierdzą rosyjscy znawcy tego tematu, choć niewykluczone, że jest to tylko legenda.

Wbrew zapowiedziom z Petersburga Czekanowski nie powrócił na Syberię. Dobrze zniósł podróż na Zachód, a nawet odbył wyjazd naukowy do Sztokholmu. Po powrocie nastąpiło jednak załamanie. Wezwany lekarz orzekł zatrucie wodą amoniakalną, mimo że pacjent wskazywał na rzeczywistą przyczynę dolegliwości: chorobę nerek [Wójcik 1987: 338–344]. Czerski stał się w Irkucku naturalnym następcą wybitnego badacza Syberii i potwierdził swoje kompetencje przede wszystkim jako badacz brzegów Bajkału, co udokumentował stosowną monografią z mapą.

Il. 8 J. Czerski, rysunki z doliny Ospy
Źródło: Черский 1956.

W 1877 roku Syberię opuścili Dybowski i Godlewski. Na miejscu pozostał jedynie Witkowski, który przejął prowadzenie biura oddziału. Mimo wyjazdu dawni współpracownicy utrzymywali kontakty i kontynuowali wspólne badania, także w Zabajkału. Dybowski nie zapomniał o młodszym koledze nawet podczas pobytu na Kamczatce w latach 1879–1883. Zdołał wyjednać Czerskiemu posadę meteorologa nad Niżną Tunguską w ramach Międzynarodowego Roku Geofizycznego 1882–1883, a później środki na przejazd wraz z rodziną do Petersburga w 1885 roku. Na miejscu Czerski początkowo utrzymywał się z prac dorywczych (porządkowanie zbiorów Czekanowskiego, tłumaczenia). Po pewnym czasie wyruszył na wyprawę badawczą doliną Kołomy. W jej trakcie zmarł – 25 czerwca 1892 roku; niebawem został pochowany przez żonę Marfę i syna Aleksandra. Wiadomość o śmierci geologa odnotował w irkuckiej prasie Zagoskin. W tym samym roku, kilka miesięcy później, pożegnał także zmarłego Witkowskiego.

Odnotujemy jedynie, że publikowane były rysunki Czerskiego znad Niżnej Tunguski, m.in. poród Jakutki, co zdaje się świadczyć o jego wszechstronnych zainteresowaniach problematyką środowiska kulturowego Syberii.

Jedno ze wspomnień o Czerskim Dybowski zamknął zdaniem: „Z małżeństwa swego miał Czerski syna, którego zdolnościami, a w szczególności bystrością, spostrzegawczością i talentem rysunkowym bardzo się cieszył” [Dybowski 1930: 597].

4. Kilka refleksji o profesjonalistach i pasjonatach

Wśród utalentowanych plastycznie zesłańców syberyjskich z pierwszej połowy XIX wieku należy wymienić przede wszystkim Leona Niemirowskiego (1810–1883) [Trynkowski 1991: 375–383], natomiast po powstaniu styczniowym Aleksandra Sochaczewskiego (1843–1923) oraz Stanisława Wrońskiego. W okresie osiedlenia szukali oni możliwości zarobku, sprzedaż obrazów nie zapewniała bowiem stałych dochodów. Dzięki talentowi i umiejętnościom warsztatowym mogli udzielać lekcji, zwłaszcza dzieciom bogatych mieszczan, kupców oraz zamożniejszych urzędników. Zienkowicz, posiadający wykształcenie zarówno przyrodnicze, jak i rysunkowe,

znał doskonale kilka języków nowożytnych (francuski, niemiecki, a nawet szwedzki), co zapewniało mu stosunkowo dobre dochody. Wiele czasu, zwłaszcza w ramach przerw w nauczaniu, spędzał nad rysunkami w Kultuku, traktując swoją pracę jako wytchnienie od zgiełku miejskiego. Natomiast Czekanowski, Czerski i Witkowski, pracujący kameralnie w muzeum w Irkucku, wykonywali swoje rysunki raczej rutynowo.

W pamiętniku z okresu zesłania Dybowski zamieścił zapis wymagający komentarza: „Po rozstrzelaniu Eichmüllera zakład jego artystyczno-stolarski trwał dalej, tam uczyli się ludzie wykształceni i niejeden z nich osiągnął wysoki poziom artyzmu” [Dybowski 1930: 595].

Ignacy Eichmiller utrzymywał w Irkucku stałe kontakty z Aleksandrem Sochaczewskim, który go sportretował. W opisie zachowanej do dziś kolekcji Eichmillera widnieje krótka notka o właścicielu zakładu artystyczno-stolarskiego:

[...] urodził się w Warszawie [...] w rodzinie rzemieślniczej, gdzie uczył się rzemiosła stolarskiego. Za udział w manifestacjach patriotycznych 1861 roku wcielony do karnych kompanii wojska rosyjskiego w Kazaniu. Odmówił złożenia przysięgi. Ponieważ był niepełnoletni, posłano go na osiedlenie do guberni irkuckiej. Wykonywał różne prace stolarskie i zajmował się budownictwem, robił meble i rzeźbił figury. Był b. zdolny. Zaangażowano go do budowy teatru w Irkucku i artystycznego wyposażenia jego wnętrza w rzeźby. W czasie wizyty na budowie generał-gubernatora Simielnikowa⁴ doszło do wymiany zdań między Eichmillerem a gubernatorem. Ten ostatni w porywie zdenerwowania wyraził się obelżywie o Polakach, za co został przez Eichmillera spoliczkowany. Generał-gubernator wydał na niego wyrok śmierci. Ignacy Eichmiller został za ten czyn rozstrzelany 14 XI 1873 r. [...]. [Boczek, Meller 1993: 50]⁵

4 Generał-gubernatorem był wówczas M.S. Korsaków. Nadzorca budowy teatru miał niższy stopień oficerski.

5 Autorzy na stronach 45–46 zamieścili obszerny biogram Czekanowskiego w opisie szkicownika: *Studium a) prof. Czekanowskiego, b) książkę Ortyński, c) kobieta modląca się, d) książkę Kayssak*. Czekanowski nie był profesorem. Falszywy jest

Wspomniano, że Wroński – choćby z uwagi na zatrudnienie przy wyposażeniu wnętrza teatru – znał przebieg wydarzeń zakończonych tragedią artysty. Jego relację Dybowski ogłosił w obszernym szkicu zamieszczonym w książce *O Syberii i Kamczatce* z 1900 roku.

Sochaczewski okres katorgi odbywał w Usole (na zachód od Irkucka) – w zakładzie pozyskiwania soli. W wolnych chwilach malował, a swoje obrazy wysyłał na wystawy organizowane w Irkucku. W stolicy Syberii Wschodniej przebywał od końca 1869 do 1874 roku – wówczas przeniesiono go w inne miejsce. Zarabiał na życie jako urzędnik, czasami udzielał również lekcji malarstwa. Już wtedy planował stworzenie kolekcji portretów zesłańców, dlatego starannie rejestrował charakterystyczne typy z tego grona. Nie należał do żadnej z licznych wówczas grup polskich osiedleńców. Kontaktował się jednak z Wrońskim, gdyż w tym czasie obaj wykonywali różne zlecenia dla władz. Zarówno w Usole, jak i w Irkucku utrzymywał kontakty również z Józefem Kalinowskim. W swoim notatniku malarz pozostawił szkic portretu Czekanowskiego. Ukazał go jakby w dalekiej perspektywie, a do tego w czapie futrzanej (zima). Może przelotnie w Irkucku spotkał Dybowskiego, Czerskiego natomiast raczej nie znał, bo zawsze był on pochłonięty pracą (głównie opisem materiału kostnego kopalnych ssaków). Nie stanowił więc dla malarza interesującego modelu do zamierzonej „syberyjskiej katorgi”.

Niezależnie od umiejętności rysunkowych przyrodników-zesłańców pozostał po nich znaczący rękopiśmienny dorobek dokumentacyjny. Zasługuje on na specjalistyczne studia historyków przyrodoznawstwa i historyków sztuki. Dorobek ten nie stanowi zresztą zamkniętej karty przeszłości, o czym miał okazję przekonać się autor niniejszego tekstu, uczestnicząc w wycieczkach terenowych z geologami z Instytutu Skorupy Ziemi Rosyjskiej Akademii Nauk w Irkucku.

również zapis: „Kiedy po trzeciej udanej wyprawie nie pozwolono mu na powrót do ojczyzny, popełnił samobójstwo [...]”.

Bibliografia

- Blombergowa Maria (1993), *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i na początku XX wieku*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Boczek Helena, Meller Beata (1993), *Aleksander Sochaczewski 1843–1923 – malarz syberyjskiej katorgi (życie, twórczość i dzieje kolekcji)*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa.
- Brzęk Gabriel (1994), *Benedykt Dybowski. Życie i dzieło*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Dybowski Benedykt (1900), *O Syberii i Kamczatce*, „Kurier Lwowski”, Lwów.
- Dybowski Benedykt (1930), *Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 zacząwszy do roku 1878*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów.
- Goriunowa Olga (1992), *Badania archeologiczne I.D. Czerskiego na terenie Kraju Przybajkalskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 40.
- Jędrzychowska Barbara (2000), *Polscy zesłańcy na Syberii (1830–1883). Działalność pedagogiczna, oświatowa i kulturalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Jędrzychowska Barbara (2005), *Wszystkim obcy i cudzy. Feliks Zienkowicz i jego listy z Syberii 1864–1881*, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław.
- Lasocki Wacław (1934), *Wspomnienia z mojego życia*, t. 2: *Na Syberii*, Gmina stoł. król. miasta Krakowa, Kraków.
- Leszczyńska Dominika (2025), *WROŃSKI Stanisław (ok. 1840–1898), artysta malarz, powstaniec 1863, sybirak, uczestnik (około) bajkalskich ekspedycji Benedykta Dybowskiego* [hasło], <https://tinyurl.com/4nxz6yny> [dostęp: 18.11.2025].
- Śliwowska Wiktoria (2000), *Syberia w życiu i pamięci Gieysztorów – zesłańców politycznych. Wilno–Sybir–Wiatka–Warszawa*, DiG, Warszawa.
- Trynkowski Jan (1991), *Leopold Niemirowski (1810–1883) – wybór prac rysunkowych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Przegląd Wschodni”, t. 1, z. 2.
- Wójcik Zbigniew (1982), *Aleksander Czekanowski. Szkice o ludziach, nauce i przygodzie na Syberii*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Wójcik Zbigniew (1987), *Jan Czerski. Polski badacz Syberii*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Черский Иван Деметьевич (1956), *Неопубликованные статьи, письма и дневники. Статьи о И.Д. Черском и А.И. Черском*, ред. Сергей Владимирович Обручев, Книжное издательство, Иркутск.

- Чекановский Александр Лаврентьевич (1962), *Сборник неопубликованных материалов А.Л. Чекановского. Статьи о его научной работе*, ред. Сергей Владимирович Обручев, Иркутское книжное издательство, Иркутск.
- [Čerskij Ivan Dement'evič (1956), *Neopublikovannye stat'i, pis'ma i dnevniky. Stat'i o I.D. Čerskom i A.I. Čerskom*, red. Sergej Vladimirovič Obručev, Knižnoe izdatel'stvo, Irkutsk.
- Čekanovskij Aleksandr Lavrent'evič (1962), *Sbornik neopublikovannyh materialov A.L. Čekanovskogo. Stat'i o ego naučnoj rabote*, red. Sergej Vladimirovič Obručev, Irkutskoe knižnoe izdatel'stvo, Irkutsk.]

Zbigniew J. Wójcik

Nature Drawings by the January Uprising Exiles in Siberia

Since 1864, in Eastern Siberia, there was a collection and research team providing European science centers with specimens of local fauna through the Irkutsk branch of the Imperial Russian Geographical Society. Limnological studies of Lake Baikal were also undertaken, with particular focus on the *Gammarus* genus, which B. Dybowski documented in his monograph with professional drawings by F. Zienkiewicz and S. Wroński. The geologists A. Czekanowski and J. Czerski documented their field observations on their own (including panoramic views, geological exposures, bone material, maps). Czerski's drawings of archeological sites survive until today.

Keywords: 19th century; Eastern Siberia; political exiles; drawing documentation of ecological and cultural objects.

Zbigniew J. Wójcik – prof. dr hab., historyk, geolog i speleolog. Wieloletni przewodniczący Komisji Badań nad Historią Syberii Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, laureat Nagrody Specjalnej „Przeglądu Wschodniego” w 2008 roku za całokształt pracy i twórczości naukowej. Autor prac poświęconych Syberii, w tym książek *Aleksander Czekanowski. Szkice o ludziach, nauce i przygodzie na Syberii* (1982) i *Jan Czerski. Polski badacz Syberii* (1986).